

KOVÁCS ISTVÁN

„Mikor jártam Galícia felé...”

Elfelejtett katonatemetők

A 79-es számú katonai temető Sękowában

Ahhoz a korosztályhoz tartozom, amelynek tagjai négy-hat-nyolc-tízévesen a nagyapák, a közeli és távoli nagybácsik első világháborús katonatörténeteit úgy hallgatták, mint a mesét. A véres történetek és dalok Galíciája az Óperenciás tengeren túli elvarázsolt birodalomként elevenedett meg tudatunkban. Térképét rögzítő rajzszöggként három név piroslott rajta: Limanowa, amelynek egyik magaslatát huszárok vettek be gyalogsági rohammal, Gorlice, ahol géppuskás Laci bátyámnak ellőtték a hüvelykujját, Przemysl erődje, amelynek védői a végső napokban a megadás, a fogságba vonulás előtt az ellenségén kívül az éhséggel is kemény küzdelmet folytattak..., de a helyőrségi zenekar az utolsó pillanatig játszotta a térzenét, mint az elmerülő Titanic muzikusai a szalonzénét...

Amikor négy évtizeddel később, a rendszerváltoztatás kezdetén nagynéném megtudta, hogy diplomataként hosszabb ideig Lengyelországban fogok dolgozni, lelkemre kötötte, hogy kutassam fel Kovács Tibor honvédtizedes sírját, aki 1915 májusában esett el Ciężkowice közelében. Ekkor villantak fel bennem újra a gyermekkor galíciái meséinek torkolattüzei. Ugyanis az első világháború mint tananyag teljesen kifakult a tudatunkban. A lenini ismérvekbe csomagolt imperialista hatalmak egymás közötti leszámolásának bélyegét sütötték rá. Csak Belgiumot és Szerbiát nem ültették a história szégyenpadjába. Az ő harcuk, úgymond, igazságosnak bizonyult. A

legbalekabbak természetesen a magyarok voltak. Az első világháborús emlékművekről egyelőre csak a turulmadarat és az országcímert szedték le, a szobrok, az obeliszkcek csendben meghúzhatták magukat a szovjet hősök árnyékában... vagy odébb. De mindenki tisztában volt vele, hogy sorsuk menthetetlenül az enyészeté.

Az első világháború egyetlen emlékműve élt bennem a maga méltóságában. Nagynéném férjének testvéréé a mezőcsáti temetőben. Talán azért, mert szabályos sírhantja és sírköve volt – halott nélkül. Erről a fekete márványban aranyló verssorok beszéltek:

*Csak emlékkövem van a temetőkertben,
De a testem nyugszik messze idegenben.
Vigaszul hõn lelkem hozzád visszaszárnyal,
Hazámért haltam meg hõsi szép halállal.*

Az első világháború kirobbanásától kezdve a francia és angol hadvezetés óriási reményeket fűzött az orosz katonai gőzhengerhez. Hónapokon át úgy tetszett, hogy joggal, hiszen II. Miklós cár Galíciába betört hadserege feltartóztathatatlanul nyomult előre, s 1914 decemberének elején megközelítette Krakkót. A központi hatalmak csapatainak a december 3. és 14. közötti, Limanowa térségében összpontosított támadással az ellenséget mintegy 40 kilométerrel sikerült visszavetniük. 1915 elején a Szcucin–Tarnów–Gorlice–Konieczna vonalon megmerevedett a front. Az orosz hadsereg harci morálját némileg helyrebillentette, hogy a hónapok óta körülrárt Przemysl erődítménye március 22-én megadta magát, de a Kárpátok északi, észak-keleti vonalán Magyarországra betört cári erőket a lengyel légiós egységekkel megerősített osztrák–magyar csapatok ugyanebben az időben űzték a határon túlra.

A tavasz folyamán a jelentősen megerősített és a nyugati frontról átdobott XI. német hadsereggel támogatott osztrák–magyar csapatok 1915. május 2-án és az azt követő napokban Gorlicénél és a tőle északra húzódó vonalon áttörték a frontot. Radko Dimitrov tábornok hadtestei tíz nap alatt 140 ezer foglyot, 100 ágyút és 300 géppuskát veszítettek. A megroppant orosz hadsereg sietve visszavonult, az üldöző osztrák–magyar és a német seregek június közepén elérték Przemysl romjait, s szeptemberre csaknem egész Galíciát és a tőle északra eső te-

rületeket elfoglalták. II. Miklós cár hadereje négy hónap alatt 2200000 embert veszített a keleti hadszíntéren halottakban, sebesültekben, foglyokban és eltűntekben. A nagy terv, hogy Krakkó elfoglalása után az orosz hadsereg a Morva-medencén áthatolva birtokba veszi Bécset, s nyugat felől özönlő el Magyarországot, kudarcba fulladt. Arról, hogy ha ez sikerül, mit jelentett volna, nem beszéltek az iskolás tankönyvek. Így fogalmunk se lehetett arról, hogy azok, akik Przemyszt, Krakkót, vagyis Galíciát védték, egyben Magyarországot is oltalmazták.

A galíciái harcokban a német és az osztrák-magyar seregek is több százezer halottat és sebesültet veszítettek. A halottakat a csatatéren vagy a csatatér közelében hantolták el. Miután Galícia és a tőle északra fekvő területek felszabaldultak, 1915 novemberében a bécsi hadügyminisztériumban IX. sorszámmal létrehozták a Hadisírok Osztályát – a hadtestekre bontott alosztályokkal együtt. Az ő feladatuk volt a hadművelési területeken elesettek exhumálása, azonosítása és elszállítása a végleges nyughelyül kijelölt területekre. Nyugat-Galíciában megalakult a Krakkó Hadtestparancsnokság Cs. és Kir. Hadisírosztálya. Parancsnokaivá Rudolf Broch őrnagyot és Hans Hauptmann századost nevezték ki. Az előbbi építész, az utóbbi kereskedő és költő volt, és mindketten kitűnő szervezőknek bizonyultak. Beosztottjaik a harcvonalból kivont építészek, szobrászok, festők, rézmetszők, kertészek lettek. A temetők építésében a polgári alkalmazottakon kívül mintegy háromezer orosz és olasz hadifogoly vett részt. (Az oroszok elsősorban ács-, az olaszok kőművesmunkát végeztek.)

A sírkertek tervezői az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország legkiválóbb építészei és képzőművészei voltak, mint például később a szlovák nemzeti architektúra megteremtőjének tartott Dušan Jurkovič, a lengyel Jan Szczepkowski, az osztrák Gustav Ludwig, a magyar Szabolcs Ferenc, a német Hans Mayr. Legtöbbjük a bécsi Műegyetem Építészkarának növendéke, s néhányuk Otto Wagner tanítványa. Tárgyukhoz mély empátiával közelítettek, mivel maguk is megjárták a frontot, s tudták, mi a történelemnek kiszolgáltatott ember szenvedése, árvasága.

Nyugat-Galíciát tíz temetőkörzetre osztották fel, s mindegyikben több tucat temetőt alakítottak ki. Az ekkor ötvenéves Jurkovičot az 1-es számú, a žmigródi körzet vezetőjének nevezték ki. 31 temetőt épített. A tíz körzetben 365 temető készült el 1918-ig. Több tucatot később fejeztek be. A munkálatokat irányító építészek és szobrászok művészi elképzeléseik megvalósításához szabad kezet kaptak. Csak a soknemzetiségű Ausztria–Magyarország katonahalottakra vonatkozó filozófiája volt kötelező. Vagyis minden azonosított tetemet megilletett a külön sír. És minden halott, függetlenül attól, hogy saját vagy ellenfél, hősnak tekintendő, aki esküjéhez híven, nemzetének szolgálatában esett el. A katonatemetőt annak a hálának emlékműveként kellett felépíteni, amellyel a nemzet hősi halott fiainak tartozik. Emiatt a sírkertnek időt-

álló kulturális értéként kellett életre kelnie, amely művészi kifejezőerejével erkölcsi példát sugall annak, aki oda mint a hősök szentélyébe lép be. A példaadás független az életét áldozó hős nemzetiségi hovatartozásától. A temetőben nincs ellenség, a halálban mindenki megbékél a másikával. Ezt a sírkertek bejáratánál, központi emlékművein elhelyezett versek, aforizma-tömörségű mondatok is sugallták. Többségüket a költő Hans Hauptmann százados írta. Az egyik legszebb a biesnai katonatemetőben olvasható: *„Ne koszorúkkal jöjjetek, hanem nyitott érzellemmel, hogy szívetekbe fogadjátok e sírok intelmeit. Legyetek erősek, összetartók, törekvéseitekben konokok, híján önzésnek, félelemnek.”*

Az építészek nagy körültekintéssel választották meg a sírkertek helyét, amelyet rendszerint a hegygerincekkel, dombhátakkal, folyó- és patak völgyekkel rendkívül tagolt galíciái tájban általában a csatatérhez legközelebb eső magaslaton, dombháton, hegycsúcson jelöltek ki. A látogatónak felfelé, szinte az égbe kell kapaszkodnia a temetőbe menet, míg a holtak szinte a mennyeországból néznek szét a világon. A sírkertből valóságosan is a hősök hazája felé vezet az út. A tervezők a természeti környezeten kívül az adott körzet építészeti kultúrájához is alkalmazkodtak. Ezért volt a temetőkápolnák többsége zsindeletűs faépítmény. Ezek legfantáziadúsabb megálmodóját, Dušan Jurkovičot *„a faanyag költőjének”* titulálták. A kőtengerszerű stazkóvkai temetőből, amelynek négy, hatalmas kardokban végződő, terméskövekből épített pilonja mintha a felhőkbe hasítana, szép időben egészen a sziklabérces Tátraig látni.

A stazkóvkai temető terméskövekből épült pilonjai

A pustki temető 1985-ben felgyújtott kápolnája. Dušan Jurkovič munkája.

A pustki temető rendbe hozott alsó része

A magyar parcella kőkoronája a pustki temetőben

A temetőben szembeszökően uralkodó volt a monumentalizmus és a sírok szimmetrikus elrendezése, míg a bejáratokban, emlékművekben felfedezhetők a gótika és a román stílus, valamint a bécsi szecessziót követő klasszicizmus és eklekticizmus jegyei. Különböző stílusjegyei vannak a sírkereszteknek is, amelyek fából vagy kőből készültek, de nagy számban találunk bajor, tiroli, salzburgi eredetű, „stílusú” öntöttvaskereszteket is. A századforduló Monarchiája kulturális sokszínűségének a galíciai katonatemetők az utolsó monumentumai.

A temető kertek növényzetét is körültekintő gondossággal tervezték meg, kiszámítva, mérlegelve azt is, hogy az elültetett fák 1960 táján milyen díszleteit adják a síroknak. Addig negyven évnek kellett volna elmúlnia... Ahhoz, hogy a lengyel állam is rádöbbenjen, micsoda páratlan kulturális értéket jelentenek a galíciai katonatemetők, hetven évnek kellett eltelnie... és össze kellett roppannia a diktatórikus rendszernek. Mondhatni, szinte az utolsó pillanatban következett be általános szemléletbeli változás a hivatalnokokban és a magánszemélyekben egyaránt. Az 1918-ban megalakult független lengyel államban ugyanis „idegen testnek”, az országrabló hatalmak emlékműveinek tartották az első világháborús temetőket, függetlenül attól, hogy több ezer lengyel nyughelyeül is szolgáltak. Rendben tartásukkal nem törődtek, pusztulásukat, rongálásukat nem akadályozták... 1945 után pedig mintha siettették volna. Jurkovič monumentális kápolnáját a Pustki-hegyen 1985-ben gyűjtötták fel. Az általános közönyt nem ellensúlyozhatták lelkes, lelkiismeretes helytörténészek, vagy például a nemzetközi híró újszandeci svejkológus, Antoni Kroch, vagy a Lengyelországban hazára talált néprajzos, később magyar nagykövet Engelmayer Ákos. Az utóbbiak a hatvanas évektől fotódokumentációt készítettek a galíciai katonatemetőkről, s olyan félreeső sírkerteket is megörökítettek, amelyek azóta eltűntek.

Lengyelországban a rendszerváltozás előszelét jelentette, hogy az 1980-as évek második felétől az Osztrák és a Német Fekete Kereszt támogatásával nekiálltak rendbehozni a temetőket. E folyamatot a gorlicei csata 80. évfordulójára való megemlékezés gyorsította fel. 1995 februárjában, lévén fél éve krakkói főkonzul, a Zdzisław Thol szobrászművész által vezetett Gorlicei Csata Emlékbizottsága finoman felhívta rá a figyelmet, hogy a német főkonzulátus tízezer márkát adományozott a Gorlice környéki temetők rendbe hozására, míg a magyarok nyolcvan éve mintha tudomást se akarnának venni arról, hogy Nyugat-Galíciában több tízezer hősi halott honvéd nyugszik.

A Hadisírgondozó Iroda vezetőjéhez, Erdős László ezredeshez fordultam, akinek segítségével 1991-ben Batorzban, 1993-ban pedig Zwierzyniecben állítottunk emlékművet az 1863/64-es lengyel szabadságharc magyar önkénteseinek. Erdős ezredes három tisztiiskolás századot szervezett meg és utaztatott ki Gorlicébe. A kadétek öt gorlicei, illetve Gorlice környéki temetőt hoztak rendbe. Részt vettek a május 3-i lengyel nemzeti ünnep

díszszemléjén, s munkájukkal elismerést és tiszteletet vívtak ki.

A galíciai katonatemetők közül a Łuzna mellett emelkedő 400 méter magas Pustki-hegyen alakították ki az egyik legnagyobb sírkertet, ahol 1200 (többségében lengyel) katona, köztük közel 130 honvéd nyugszik. A sírkert tervezője a łuznai körzet főépítésze, Jan Szczepkowski volt. A Pustki-magaslatra ráterülő temető lengyel sast formált, tetejében koronaként egy kilátótoronyul is szolgáló kápolnával. A kápolna alatt közvetlenül gyöngysorszerűen húzódó sírsorokban nyugszanak a magyar katonák. Név szerint tudjuk, hogy kik. A parcellát két szélén Szent Koronával díszített terméskőoszlopok strázsálják. A temetőhegyet benőtték a fák, bokrok, bozotos cserjék. Amikor 1995 májusában a magyar tisztviselők a 123-as számú temető rendbetételére megérkeztek, a sírkert alsó részét, azt, amelyik a magaslat lábánál húzódott a lengyel hősök nyughelyeként, teljesen elrendezetten találták. Arra maradt lehetőség, hogy a magyar parcellákat megtisztítsák a bokroktól, husángoktól, aljnövényzettől, a hantok peremeit kövel körberakják, és a sírsorok közötti mezsgyét murvával felszórják. Ezt minden évben meg kellett volna tenni.

A pustki temető magyar részének rendbetétele hét évvel később, 2002. április 29-én folytatódott. A vállalkozás előzményeként a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, dr. Holló József tábornok vezetésével, Lugosi József ezredes múzeumigazgató, Ravasz István alezredes, a Hadisírgondozó Iroda vezetője és több hadtörténész részvételével 2001 októberében kisebb delegáció tett látogatást a gorlicei, przemyśli, jarosławi és tarnówi múzeumokban, hogy tájékozódjanak az együttműködés lehetőségéről, és hogy a Gorlice és Przemyśl környéki katonai temetőket feltérképezzék. Ekkor született döntés arról, hogy a pustki temető eltűnőben lévő magyar parcelláit teljes egészében rekonstruáljuk. E munkára fél évvel később, 2002. április végén került sor. Ekkor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Hadimúzeum Alapítvány, a CE-KA Bt. és dr. Miltényi Dénes anyagi támogatásának jóvoltából hatvanégy honvéd kapott fémnévtáblával ellátott fejfát. A tölgyfakeresztek és a névtáblákat Magyarországon készítették el. Először húszegynéhány darabot. Kiderült azonban, hogy a kisiparosok, miután szembesültek a táblácskák szereplő neveivel, adatokkal, nem fogadtak el a munkájukért pénzt. A megmaradt munkadíjért így további anyagot lehetett vásárolni, amelyet ingyen munkáltak meg az asztalos Varga testvérek és a fémszerkezetet elkészítő Dienstenam Tamás. Munkájával hozzájárult a vállalkozás sikeréhez a grafikus Szeberényi András és a szervező Somody Sándor. Anyagi áldozatot hozó, segítőkész vendéglátónak bizonyult Kazimierz Krok, Łuzna körjegyzője és a helyi lakosság is. Krok úr egyébként nyaranta nemzetközi ifjúsági tábornak ad otthont a łuznai iskolában. A környékbeli katonatemetőket így ma már középiskolás diákok és egyetemisták hozzák rendbe évente egyszer. A körjegyzőség költségvetéséből erre nem futja.

A fejfák beton tartótalpait luznai kőművesek készítették el. A keresztek hátán kellett felcipelni a magaslatra. E vállalkozásban Holló tábornok úr igyekezett példát mutatni, s a főkonzul se maradhatott el nagyon mögötte. Mindegyikünkre öt-hat kereszt jutott. Így valamennyire fogalmat alkothattunk arról, micsoda erőfeszítésbe került honvédeinknek a magaslat megmászása. Ráadásul bennünket nem géppuskáztak, nem fogadtak kézigránátzápporral.

Május 1-jére, a gorlicei csata előestéjére a magyar parcella sírjai megközelítően úgy festettek, mint nyolcvanegynéhány évvel azelőtt. Elvonulhattunk a sírkeresztek előtt. A névtáblák révén mintha feltámadtak volna az elfelejtett katonák: Gubancsik András, Adler Alfréd, Szilágyi Sándor a 9. honvéd gyalogezredből, Serédi András, Lakatos Lajos, Mester Jakab a 10. honvéd gyalogezredből, Kovács György, Polsa György, Muzsay Gusztáv a 11. honvéd gyalogezredből, Nagy József, Szarvas András, Verebélyi Pál a 16. honvéd gyalogezredből... És a többiek... az ismeretlenek is.

A további hatvanegynéhány honvédsírnak a rendbehozására és rekonstruált egykori keresztekkel, névtáblákkal történő megjelölésére 2003 áprilisában kerül sor. Ekkor mondhatjuk el, hogy a négyszáz galíciai temető közül az egyik magyar sírjait rendbe tettük. Úgy, ahogyan ez egy magára valamit is adó nemzetnek erkölcsi kötelessége.

A Pustki-hegy tetején teremtés előtti a csend, s a lángok martalékává lett kápolna kőalapzatáról csodálatos kilátás nyílik a dombhátaival végtelenbe hullámozó tájra. Több olyan úti-kalauz is megjelent lengyelül, amely az egyes körzetek katonatemetőit mutatja be különböző változatú gyalogtúra-útvonalakat ajánlva. Ezek hálója mintha Pilinszky János verséből hullott volna alá, s borította volna be az első világháború Galíciáját.

Kovács István

AZ ISMERETLEN KATONÁK

*Városok,
fényzsombékjai
a félrevert éjszakáknak.*

*Ezüstös jégzsínórok
pányvázszak az űrt,
babérlevélnyi álmok
izesítik a halált.*

*Éjjélkor
föltámadnak
az Ismeretlen Katonák.*

*Világgá mennek.
Oltja szomjukat aranyeső,
éhüket elveri aranyeső.
Koszorúik jeltelen számlapja
beszakad.*

*Az idő foszlányain át
fekete lovak vágatnak...
a vasúti sorompóig:*

Várják a távozó vagonokat.

Szügyükben sírok mécsese piroslik.

A 71-72. oldal fotóit Galovtsik Gábor készítette

